

В. В. Ляшкокандидат психологічних наук,
доцент кафедри корекційної освіти
Херсонський державний університет

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлюються результати дослідження проблеми становлення стильових особливостей діяльності розумово відсталих учнів як механізму успішного пристосування до умов навчання, діяльності й середовища, в основі якого лежить типологічно обумовлений індивідуальний стиль. Розкрито зміст поняття «індивідуальний стиль діяльності». Розглянуто особливості протікання та побудови навчання й діяльності учнів, що відбуваються під впливом притаманних тільки їм природного типу нервової системи, індивідуальних та стильових особливостей. Зазначено вплив індивідуальних природних особливостей учнів не лише на процес навчання, але й успішність, ефективність та динаміку діяльності, адаптаційні та компенсаторні можливості.

Ключові слова: індивідуальний стиль, умови діяльності, індивідуально-типологічні властивості, компенсація.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що дитина з дефектом в окремих сферах життєдіяльності може досягти того ж рівня розвитку, що й нормальна, проте іншим способом, шляхом, засобами, але «нормативне» ставлення до учнів, нівелювання їхніх індивідуально-типологічних особливостей ускладнює їхню соціалізацію та адаптацію до умов діяльності та соціуму.

Мета статті – розкрити поняття стильових особливостей діяльності та індивідуального стилю діяльності, що проявляються під час організації навчання та трудової діяльності в спеціальній школі, як одного з адаптивних механізмів розумово відсталих учнів.

Виклад основного матеріалу. Успішність цілеспрямованої активності людини пов'язана з виникненням у її розвитку загального та індивідуально-своєрідного (О.П. Хохліна). Засвоєння форм активності (діяльності та спілкування) супроводжується становленням у суб'єкта індивідуального стилю, який проявляється найбільшою мірою в навчальній та практичній діяльності [5].

В основі стилю діяльності лежить індивідуальний спосіб діяльності, який своєрідною формою відтворює об'єктивні й суб'єктивні умови її здійснення. Такий спосіб визначається на основі порівняння з еталонним – нормативно схваленим, тобто узагальненим і закріпленим у розрахованих на абстрактного суб'єкта інструкціях та на середні умови [4, с. 5].

Але, як показує практика, не всім розумово відсталим школярам удається побудувати навчання й діяльність використовуючи перевагу свого природного типу, стильові особливості, притаманні тільки їм. Часто не лише процес навчання, але й успішність, ефективність діяльності виявляються

чутливими до впливу індивідуальних природних особливостей учнів.

Навіщо ж учителю, вихователю, дефектологу знати основні властивості нервової системи своїх учнів? Основна задача того, хто навчає, міститься в тому, щоб кожна дитина незалежно від індивідуальних особливостей, і відповідно, типологічних властивостей могла активно пристосуватися до вимог навчальної діяльності й досягти в ній високих результатів. Стабільні індивідуальні якості, за якими скриваються основні якості нервової системи, необхідно обов'язково брати до уваги, оскільки ці якості безпосередньо впливають на навчальну діяльність [1].

Від характеру індивідуальної роботи з учнями у зв'язку з їхніми помилками й недоліками залежить те, як проявлятиметься індивідуальна своєрідність їхньої діяльності. За умови правильної її постановки формується раціональний стиль діяльності, у якому негативні тенденції обмежені певними рамками, що сприяє досягненню досить високих успіхів. Проте недоліки в цій роботі можуть призвести до формування нерационального стилю [3].

Раніше вважали, що цей вплив обмежується тільки динамікою, процесом виконання діяльності й не впливає на її результати. Це блискуче довів Н.С. Лейтес, учень і послідовник Б.М. Теплова, перший дослідник психологічних проявів основних властивостей нервової системи в навчальній діяльності школярів.

Проблема індивідуального стилю – це проблема найвищого рівня досягнень у діяльності кожної людини, проблема майстерності та її формування, проблема оптимального «стикування», урівноважування суб'єкта з об'єктивними умовами [2, с. 6]. Найбільш сприятливий шлях для

цього – пошук оптимальних варіантів урівноваження суб'єкта з середовищем за рахунок індивідуально-своєрідних комплексів прийомів роботи, що максимально враховують сприятливі задатки та компенсують несприятливі, тобто пошуки індивідуального стилю праці [3, с. 6].

У своїх роботах з цієї проблеми М.Р. Щукін [7] зазначає, що в оволодінні трудовими вміннями й навичками під час виконання завдань складно взаємодіють різні індивідуальні особливості особистості. На цій основі складається індивідуально-своєрідна система прийомів діяльності, у якій реалізуються сприятливі можливості учнів, а слабо виражені особливості компенсуються більш вираженими або розвиваються до необхідного рівня. Ця система прийомів, що забезпечує успішне виконання діяльності, утворює індивідуальний стиль діяльності.

Виходячи з аналізу робіт Г.М. Андрєєвої, С.І. Асфандієрової, О.К. Байметова, К.М. Гуревича, Є.О. Климова, Г.Ф. Королькової, В.С. Мерліна, Б.Ф. Ломова, М.Г. Субханкулової, О.П. Хохліної, В.Д. Шадрікова, М.Р. Щукіна та інших, можна зазначити, що з перших кроків вивчення індивідуального стилю діяльності було висунуто положення про те, що він є одним із найважливіших механізмів пристосування людини до певного виду діяльності (В.С. Мерлін, Є.О. Климов).

Тому одне з визначень стилю діяльності відображає це положення: індивідуальний стиль діяльності є системою індивідуально-своєрідних прийомів та психологічних засобів, які свідомо або стихійно вибирає людина з метою найкращого врівноваження своєї типологічно обумовленої індивідуальності з предметними зовнішніми умовами; це означає, що які б вимоги не ставила діяльність до людини, вона знайде той спосіб її виконання, який приведе до успіху [1; 2; 3; 4; 7 та ін.].

Позитивним моментом у таких трактуваннях явища є те, що шлях пристосування людини до діяльності пов'язаний, як відзначає В.М. Шадрин, не з намаганням «перевиховати» властивості нервової системи й тим самим підігнати особливості людей до єдиного зразка, а з тим, щоб, спираючись на провідні стійкі особливості особистості, сприяти формуванню тих прийомів та способів дій, які є для них оптимальними й відповідають їхнім яскраво вираженим психофізіологічним особливостям.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що суть стилю діяльності, різні вчені розглядають у різних аспектах та пов'язують з різними функціями й властивостями організму людини.

Так, наприклад, польський психолог Я. Стреляу (1982) характеризує різні стилі діяльності співвідношенням різних дій (переважанням у діяльності головних чи допоміжних дій, дискретних чи безперервних, різнорідних чи однорідних). Відповідно, на думку цього автора, стиль – це сукупність різних дій, їхня система.

Є.П. Ільїн у своїх дослідженнях пов'язує стиль діяльності зі схильностями й здібностями людини та зазначає, що під стилем діяльності розуміють систему найбільш ефективних прийомів та способів організації діяльності, «стійку систему особливостей діяльності й поведінки». Його прояв різноманітний: це й практичні способи діяння, і прийоми організації психічної діяльності, і особливості реакцій та психічних процесів.

Л.А. Вяткіна, Е.В. Штimmer, М.Б. Прусакова визначають індивідуальний стиль як сформовану за життя систему дій, яка знаходиться в безпосередній залежності від типу нервової системи та темпераменту.

Для того, щоб людина могла пристосуватися до вимог діяльності, будь то трудова, спортивна чи навчальна, їй необхідно виробити систему своєрідних прийомів і способів діяння, які б відповідали її індивідуально-типологічним особливостям, в основі яких лежать властивості нервової системи й темпераменту, до того ж перші є сталими й незмінними [1; 2; 7 та ін.], а другі піддаються корекції й змінам.

Будь-які прийоми й засоби, які будуть використовуватися стосовно особи, індивідуалізуються нею, цей прийом є своєрідним пристосувальним ефектом до умов діяльності й середовища. В основі цих явищ і проявів лежить індивідуальний стиль, який характеризується як індивідуально – своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найліпшого врівноваження своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності [2].

Тобто це раціональний набір прийомів, який веде до позитивних результатів у діяльності, але на початку становлення індивідуального стилю або за умови неправильної організації навчання спостерігаються нераціональні дії, які Є.А. Климов означив як «псевдостиль» [2].

Під час взаємодії властивостей різних рівнів індивідуальності провідна регулююча роль належить властивостям особистості, що визначають направленість і зміст активності людини. Вони разом із зовнішніми вимогами виступають спонуканням до мобілізації можливостей людини, що характеризують особливості рівнів індивідуальності, які знаходяться нижче. Ці можливості визначаються, з одного боку, досвідом людини, а з іншого – природними передумовами, задатками, що проявляються в темпераменті, психічних процесах, психомоториці [6].

Досвід людини виступає як умова, що забезпечує зв'язок між властивостями особистості, з одного боку, і психічними процесами, психомоторикою й темпераментом – з іншого. Це означає, що для успішної діяльності повинні бути сформовані певні знання, вміння, навички й звички, у яких

реалізуються сприйняття, пам'ять, мислення, рухи, властивості темпераменту [3].

Розглядаючи органічний дефект в аномальній дитині, як мінус, негативну основу Л.С. Виготський у своїх роботах звертає увагу на те, що органічний недолік створює стимул для компенсаторних процесів, є плюсом, позитивною передумовою розвитку.

Розробляючи ідеї, сформульовані Т. Ліппсом (1907) про закон психічної заперуди та А. Адлером (1928) про діалектичне перетворення органічної неповноцінності в психічне прагнення декомпенсації, він визначає лейтлінію розвитку дитини з таким дефектом як «дефект – компенсація».

Позитивна своєрідність особи з вадами розвитку створюється передусім не тим, що в неї випадають ті чи інші функції, які спостерігаються в нормі, а тим, що випадіння функцій спонукає виникнення нових утворень, які в своїй єдності є реакцією особистості на дефект, компенсацією в процесі розвитку. І тому дитина з дефектом не є обов'язково дефективною. Від результату соціальної компенсації, тобто кінцевого формування її особистості в цілому, залежить ступінь її дефективності та нормальності [3, с. 4].

В.Г. Зархін, вивчивши вплив психофізіологічних особливостей учнів на виконання ними різного роду навчальних завдань, показав, що в достатньо однорідних за рівнем підготовки й мотивації групах час вивчення програмного матеріалу, виконання окремих завдань і операцій в значному ступені також визначається лабільністю нервової системи [1].

Більш висока швидкість лабільних визначається в різних навчальних ситуаціях, при різних методиках навчання, різному змісті матеріалу й т. ін. причину більш високої успішності лабільних В.Г. Зархін бачить не в кращому засвоєнні навчального матеріалу, а в особливості контролю за знаннями учнів. Наприклад, коли контроль ведеться за умов довольного обмеженні часу виконання, інертні учні в такій ситуації часто відчували дефіцит часу й показували нижчі результати порівняно з лабільними [1].

За відсутності ліміту часу, тобто коли лабільні й інертні знаходились в однаково сприятливих умовах, психофізіологічні особливості учнів значно не впливали на підсумкову успішність. Значить довольне обмеження часу виконання контрольних завдань створює нерівні умови для різної за вираженням лабільності нервової системи груп учнів. В останній ситуації результати контролю знань відображають не тільки рівень досягнень учнів, але й деякі їхні індивідуальні швидкісні особливості. Обмеження часу виконання контрольних робіт може призвести до неправильної оцінки знань учнів [1].

Дослідження дають змогу стверджувати, що слабкі й інертні зі властивостями нервової системи школярі гірше навчаються, частіше належать до категорії тих, хто слабо встигає або не

встигає взагалі. Під час співставлення показників успішності учнів (річні оцінки) з їхніми характеристиками щодо сили й лабільності нервової системи виявилось, що серед сильних і лабільних учнів також більше тих, хто добре навчається, а серед слабких й інертних школярів частіше зустрічаються невстигаючі.

Навчальна діяльність є складною системою цілеспрямованих дій, які можуть виконуватись різними способами. Крім того, вона протікає у взаємодії учня і вчителя, і різні прийоми й методи навчання, специфічна її організація створюють певні умови [1].

Основні властивості нервової системи виявляють себе у своєрідності тих об'єктивних умов, у яких вони проявляються, у вибірковості тих типових ситуацій, в яких вони виражаються найбільш яскраво. Крім цього основні, властивості багатозначні, вони утворюють симптомокомплекс психічних особливостей, а їхні прояви в різних за змістом ситуаціях неоднакові. Більш того, залежно від конкретної ситуації кожен із цих проявів допускає певні оцінки: сприятливі, нейтральні або перешкоджальні адаптації індивіду в цих специфічних умовах.

Зміст і загальні вимоги навчальної діяльності об'єктивні й загальнообов'язкові, їх неможна змінювати відповідно до індивідуальних особливостей учня. Тому пристосування до неї школярів із різними типологічними властивостями можливе за рахунок варіювання деяких приватних умов її виконання й пом'якшення окремих її вимог, а також за допомогою формування індивідуального стилю в учнів. Про те, що це можливо, свідчить той факт, що серед відмінників нерідко зустрічаються школярі зі слабкою й інертною нервовою системою.

Шкільне навчання загалом є діяльністю, із якою учні з різними індивідуально – типологічними особливостями можуть успішно впоратись. Але тут важлива одна умова: властивості нервової системи не будуть детермінувати високі й низькі досягнення учнів тільки в тому разі, коли всім учням створюються рівно сприятливі умови. Проте рівно сприятливі не означають «однакові».

Навпаки, зовнішні фактори, що належать до організації навчання, повинні відповідати стійким типологічним особливостям учнів, бути різними для сильних і слабких, рухливих й інертних тощо. Тільки за дотримання цих умов можна очікувати, що високого рівня досягнень у навчальній діяльності (за наявності інших рівних умов: наявності знань, позитивної навчальної мотивації тощо) досягнуть учні з протилежними, взагалі відмінними властивостями нервової системи [1].

На жаль, на практиці таке зустрічається досить рідко. Як відмічають деякі дослідники і як показали наші спостереження, у навчальній діяльності

частіше виникають такі ситуації, які більш сприятливі для динамічних особливостей (сильних і лабільних).

Диференціація за результатами відбувається лише за таких умов, коли стимулюються прояви одного полюсу властивостей нервової системи й ігноруються прояви іншого. Наприклад, лабільні учні виглядають більш здібними, ніж інертні, тому що умови навчання й виховання (та й сучасний спосіб життя) такі, що вони більшою мірою відповідають природним особливостям лабільних, а в інертних повинно відбуватися вироблення особливих форм організації діяльності, яка дозволить їм підвищити свої швидкісні можливості. Відповідно до цього, успіх їхньої діяльності залежить від того, наскільки їм вдалось виробити компенсаторні прийоми пристосування до вимог діяльності, наскільки в нього сформувались прийоми й способи дій, що відповідають вимогам навчального процесу, з одного боку, й індивідуальними проявами основних властивостей нервової системи – з другого [1].

Особливо слід відмітити компенсаторне значення індивідуального стилю, яке важливе для врівноваження типологічних проявів особистості і її діяльності. Але особливо гостро ця проблема постає в дефектології й спеціальній педагогіці, оскільки її дослідження й розроблення, за умов правильного педагогічного впливу, дають змогу дітям з особливими потребами прилаштуватися не тільки до своїх типологічних особливостей, а й частково нівелювати прояви дефекту [7].

Одним із найважливіших шляхів пристосування людини з її індивідуально-типологічними особливостями до діяльності є становлення в неї індивідуального стилю діяльності [2].

Таке пристосування та урівноваження вимог діяльності, як і середовища загалом, та особливостей людини здійснюється на основі використання нею індивідуально-своєрідних прийомів, засобів діяння та індивідуальних особливостей

особистості, за допомогою яких реалізуються сприятливі для ефективного виконання діяльності можливості, а недостатні компенсуються чи нівелюються.

Адаптація особистості до об'єктивних умов і вимог діяльності забезпечується вдосконаленням або зміною в певних межах окремих властивостей; формуванням стереотипів дій при незмінних особистісних якостях; позитивною мотивацією до праці; виробленням індивідуального стилю діяльності.

Література:

1. Акимова М.К., Гуревич К.М., Зархин В.Г. Диагностика индивидуально-психологических различий в обучении. Вопросы психологии. 1984. № 3. С. 71-78
2. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. Казань, 1969. 278 с.
3. Мерлин В.С., Климов Е.А. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе. Советская педагогика. 1967. № 4. С. 110–118.
4. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
5. Хохліна О.П. Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у контексті її онтогенетичного розвитку. Естетика й етика педагогічної дії: зб.наук.пр. вип. 4. Київ, Полтава, 2012. С. 62–74.
6. Хохліна О.П. Становлення індивідуального стилю цілеспрямованої активності як умова успішного функціонування суб'єкта в екстремальних ситуаціях. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб.наук.пр. Вип. 14. Ч. II. Харків, 2013. С. 392–399.
7. Щукин М.Р. Структура индивидуального стиля трудовой деятельности. Вопросы психологии. 1984. № 6. С. 26–32.

Ляшко В. В. Стилевые особенности деятельности школьников в условиях специального учебного заведения

В статье освещаются результаты исследования проблемы становления стилевых особенностей деятельности умственно отсталых учащихся как механизма успешного приспособления к условиям обучения, деятельности и среды, в основе которого лежит типологически обусловленный индивидуальный стиль. Раскрыто содержание понятия «индивидуальный стиль деятельности». Рассмотрены особенности протекания и построения обучения и деятельности учащихся, происходящие под влиянием, присущих только им, природного типа нервной системы, индивидуальных и стилевых особенностей. Отмечено влияние индивидуальных природных особенностей учащихся не только на процесс обучения, но и успешность, эффективность и динамику деятельности, адапционные и компенсаторные возможности.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, условия деятельности, индивидуально-типологические свойства, компенсация.

Liashko V. V. Style features of schoolchildren's activity in the conditions of a special educational institution

The article highlights the results of the study of the problem of the formation of stylistic peculiarities of the activity of mentally retarded students as a mechanism for successful adaptation to the conditions of learning, activity and environment, which is based on a typologically determined individual style. The content of the concept of an individual style of activity is revealed. The peculiarities of the course and formation of students' learning and activity, which are influenced by the natural type of the nervous system, individual and stylistic peculiarities, are considered. The influence of individual natural features of students is noted not only on the learning process, but also on the success, efficiency and dynamics of the activity, adaptive and compensatory opportunities.

Key words: *individual style, conditions of activity, individual-typological properties, compensation.*